

SZEMLE

TEMESVÁRI PELBÁRT VÁLOGATOTT ÍRÁSAI*

Ha valóban mindenki a maga szerencséjének a kovácsa, hát Temesvári Pelbárt különös fortunát fabrikált magának. A 15. század legvégétől, egészen pontosan 1498-tól 1520-ig a világ legnépszerűbb szerzői közé tartozott; a hazai mezőnyben e tekintetben Jókaiig nem múlta felül senki sem. Napja egy pillanatra felvillant az 1580-as években, aztán leáldozott kerek háromszáz esztendőre. Az 1880-as évekig a neve sem hangzott el. Akkor fedezte föl Szilády Áron, majd az ő nyomán Horváth Cyrill és Katona Lajos foglalkozott vele, papírra vetvén csaknem mindent, amit azóta is tudunk róla. Egy-két szerény disszertációnál, folyóiratcikkekénél több azóta sem jelent meg e tárgykörben. A jelenleg rendelkezésre álló speciális szakirodalom tehát sovány.

A hatalmas, latin nyelvű életműből mindeddig csak egy kis morzsa jelent meg újabb közlésben, illetve magyarul, részint a fent említett tudósok jóvoltából, részint 1931-ben a Magyar Irodalmi Ritkaságok füzeteként, ami ma már maga is ritkaságnak számít. Úgyhogy nemcsak a kutatásnak, de a fordításnak sincs hagyománya. Sőt, szöveg-hagyomány sincs. A jegyzetekhez írt bevezető fölveti a kritikai kiadás szükségességének gondolatát, erre azonban belátható időn belül aligha fog sor kerülni. (Őszintén szólva jó lelkiismerettel szorgalmazni sem nagyon lehetne egy ilyen roppant erőfeszítést igénylő vállalkozást, amelyet az előkészítő munkálatok szinte teljes hiánya a sikert illetően nem sok reménnyel kecsegtet.) Márpedig enélkül az egykorú külföldi kiadásokat kell alapszövegnek tekinteni, amelyekből közvetlenül fordítást készíteni technikailag is hallatlanul nehéz. A fordítók tehát — Bellus Ibolya, Jelenits István, Váradai Béla, Vásárhelyi Judit, Vida Tivadar, Waigand József — roppant fáradságos munkára vállalkoztak, s feladatukat egészében igen magas szinten oldották meg.

A szerkesztőnek láthatóan az volt a véleménye, hogy Pelbárt a maga korában modern nyelvet kívánt használni, a legkevésbé sem

* Válogatta, a kísérő tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította V. Kovács Sándor. Európa— Helikon. 1982.

archaizált, ha tehát szelleméhez hívek akarunk maradni, modern magyarsággal kell őt tolmácsolnunk. Ezt az önmagában egyáltalán nem kifogásolható elvet következetesebben is lehetett volna érvényesíteni, egyrészt egységesítve az e tekintetben láthatóan más felfogást vallók keze alól kikerült magyar szövegeket, másrészt nem kellett volna megállni a szavak és kifejezések határán, hanem azon túl, a mondat szerkesztésbe is bele kellett volna nyúlni. Most ugyanis a modern szavak az archaikus szerkezetű mondatokban inkább csak meghökkentik az olvasót. Más kérdés, illik-e a modern szóhasználat fogalmát egészen a szlengig, a bürokratikus zsargonig kiterjeszteni (pech, távprognózis, direktíva, agitáció), sőt, olyan reminiscenciákat ébreszteni, amelyek érzelmileg és fogalmilag anakronisztikusak („Egerek és emberek”, „Bűn és bűnhődés”, „Az esőcsináló” stb.).

A válogatás megítélésem szerint remekül sikerült. A tekintélyes terjedelmű, széles látókörű kötet Pelbárt teljes életművének áttekintésére vállalkozik, és csakugyan ad valamit mindenből, ami rá jellemző. A kiadót dicséri, hogy nem fukarkodott a papírral. Örvedetes — lassacskán újdonságként üdvözlendő —, hogy az olvasáshoz nem kell nagyító, sőt, a lap szélén margó is van. Egy ícipicivel több kellett volna csak ahhoz, hogy az apparátus ne legyen ennyire semmi. A „gyakrabban idézett szerzők” kénytelenek megelégedni másfél-két soros bemutatással. Beda Venerabilis „latinul író angol költő és tudós, hatása a középkor folyamán mindvégig jelentős maradt”. Assisi Szent Ferenc „Író, költő, a róla elnevezett rend alapítója. Hatása túlmutat a középkoron”. A túlságos rövidség néhol tárgyi zavarokat is okoz, mint Areopagoszi Szent Dénes esetében, aki „a keleti platonikus kereszténység jelentős képviselőjeként” mutatkozik be, jóllehet a platonikus irányzat nem őt, hanem a nevét felhasználó Ál-Dénest tiszteli. A szövegeket kísérő tárgyi magyarázatok is meglehetősen hevenyészettek: „Summa Angelica — »a legangyalibb« — Aquinói Tamás állandó jelzője.”

V. Kovács Sándor 30 lapra terjedő kísérő tanulmányában természetesen nem írhatott Pelbárt-monográfiát. Kitűnő összefoglalását adja a korábbi szakirodalomnak, s néhány lépéssel tovább is megy, illetve utat mutat a következő kutatáshoz. E tekintetben igen fontos megállapítása, hogy a szalamiszi Epiphanosz *De 12 gemmis* c. munkája „a jelek szerint ismert lehetett Pelbárt előtt is”, és ilyenformán forrásai közé sorolható. E tétel bővebb kifejtést és filológiai apparátust is megérdemelne.

A legtöbb újdonsággal azok a bekezdések szolgálnak, amelyek esztétikai oldalról közelítenek Pelbárt írásaihoz. A Pelbárt által megformált Mária-képet a képzőművészet és irodalom széles mezejére állítja, messzire előre- és hátratekintve jelöli ki azt a helyet, amelyet az

mint stíluseideál elfoglalt. Végeredményben arra a megállapításra jut, hogy „egy csaknem tökéletes reneszánsz női szépség arcképét” formálta meg, a gótikus keretek közül azonban mégsem tudott teljes-séggel kitörni. Éppen e kettősség teszi korszerűvé, hiszen így illeszke-dik tökéletesen a 15. század végén zajló stílusbeli korszakváltás általá-nos mozgásirányához, ami nem más, mint „a késő gótikus hagyomá-nyoktól szabadulni akaró — de még meg nem szabadult —, régi és új elemeket egyaránt alkalmazó festészeti és szobrászati törekvések fokozatos áthajlása a reneszánszba”. Talál más, átmeneti, előre-mutató elemeket is Pelbárt tevékenységében, mint az antik szerzők használatát, a könyvnyomtatás igénybevételét. Mindebből azonban nem mernék arra a következtetésre jutni, ahová a tanulmány szerzője érkezik, hogy tudniillik Pelbárt általánosságban, eszmeileg is valami-féle átmenetet képviselne a középkor és az újkor között, hogy — bárha kényszerűségből is — engedményeket tenne a humanista korszellem-nek, hogy személye reprezentálná azt a „korszakváltást”, amire a tanulmány címével is céloz. Platón, Arisztotelész, Seneca, Sallustius, Suetonius, Vergilius, Ovidius, Cicero stb. nevét bármely középkori tankönyvben megtaláljuk. Egyébként is, az adatbázis, csakúgy, mint a sokszorosítás módja, no, meg a stílus is, csak eszköz, mely bármilyen cél érdekében felhasználható.

Nem tudom, illik-e épp Pelbárt irodalmi feltámadásának alkalmá-ból kimondani, de — véleményem szerint — a maga idejében már merőben avult ideológiát képviselt, olyan eszmerendszer védelmében lépett föl — imponáló buzgalommal, tehetséggel, felkészültséggel, modern eszközökkel és óriási hatással —, amely már akkor sem táplál-hatott reményt a fennmaradásra, még kevésbé a győzelemre. A hazai művelődés történetében nem ismerek senkit, aki merevebben szegült volna szembe minden újdonsággal, különösképp a reneszánsz élet-szemlélettel. Ebben látom az okát annak is, hogy életművének a fen-tebb jelzett különös sors jutott. Pelbárt oly szorosan tapadt a korhoz, amelyben élt, műve oly nagy mértékben volt aktuális, hogy az aktualit-ás változásával, az általa képviselt tábor végleges vereségével egészé-ben elveszítette érvényét. Közvetlen hatása rendkívüli volt, eszmei harcostársai számára ő volt a kezdeményező, az útmutató, a forrás és a mester. Lényegében belőle táplálkozik a 16. század első két-három évtizedében hirtelen, utolsó erőfeszítéssel nekilendülő magyar kódexirodalom. Irodalmunk történetének (sem itt, sem egy kísérő tanulmányban nem tárgyalható) sajátosságai közé tartozik az a fur-csaság, hogy egy tartalmában ósdi, eszmeileg reakciós irodalmi irány-zat kimúlása előtt a csúcra jut, nyelvi, formai, esztétikai tekintetben az ellenfél és az utókor számára is példamutató remekműveket produ-kál. Történelmünk furcsasága, hogy Pelbártot remekíróink élére kell állítanunk.

Ebből természetesen önként következik, hogy Temesvári Pelbárt irodalmi munkássága távolról sem volt egy magányos zseni egyéni kezdeményezéseinek eredménye. Szerzetes írónk tevékenységét néhány ponton biztosabban is rá lehetett volna illeszteni a kor magyar társadalmának alapjára, mint ahogy V. Kovács Sándor teszi. Nem minősíteném „különös jelenségnek”, hogy „a néptől elzárkózott szerző felméri a közérdekű problémákat”, érzékenyen reagál a szociális kérdésekre, beleszól a politikai ügyekbe, az élet mindennapos dolgaiba. Ismervén azt a szerepet, amit a ferencesek a 15. század második felének, majd az azt követő évtizedeknek a társadalmi, politikai, sőt katonai életében, a magyar hitélet, művelődésügy, ideológiai nevelés terén, aztán később, már a török időkben, a nemzetfenntartás érdekében játszottak, ez a legkevésbé sem meglepő, akár Kapisztrán Jánosra, Temesvári Pelbárt rendtársára gondolunk, akinek harcra mozgósító prédikációit százezrek hallgatták, akár azokra a ferences barátokra, akik Dózsa megmozdulásának ideológiai előkészítésében jeleskedtek, amire a tanulmány csak egy fél mondatnyi utalást tesz. De tekinthetünk a cseri csuhásokra is, akik másfélszáz éven keresztül egyedül vállalták a katolikus Alföld lakosságának egészségügyi, szociális, kulturális, erkölcsi, lelki gondozását.

Ismervén azt a funkciót, amit a Pelbárt által középre állított szimbólummal, „a Napba öltözött Asszony” jelképével megtestesített eszme, Mária istenanyasága a legforróbb mozgalmakban, a törökök és az eretnekek ellen vívott harcban betöltött, írónk munkásságát ezen a ponton is szorosabban lehetne hozzákötni a talajhoz. A tanulmány megelégszik annak a megállapításával, hogy az Asszony azért került Pelbárt testvér gondolat- és érzelmvilágának kellős közepére, mert arca megbabonázta költői képek iránt fogékony poétai lelkületét. Nyilván ez is közrejátszott a dologban, de műve ettől még nem lett volna világsiker.

A kötet megjelenését az örvendetes események között kell regisztrálnunk. Enélkül kifogásokat sem tehettem volna, továbbgondolni sem volna mit, Pelbárt pedig még mindig várhatná a feltámadást.

KULCSÁR PÉTER

A THÖKÖLY-FELKELÉS ÉS KORA

A Habsburg-ellenes magyar függetlenségi harcok történetének alighanem legvitatottabb pontja, legellentesebb véleményeket kiváltó mozzanata a Thököly-féle felkelés, amely éppen akkor zajlott le, amikor a másfél évszázados magyarországi török uralom ereje ha-